

Andeholker i Øvre Pasvik

Faktaark for prosjektet «Fugleturisme i Midt- og Øst-Finnmark», et prosjekt i «Naturarven som verdiskaper (M)»

Levekårene for de første oppsitterne som kom til Øvre Pasvik rundt år 1900 kunne være vanskelige. Man var i stor grad henvist til å klare seg med det man høstet fra naturen. Ved siden av å rydde jord for å føre ku og sau, gikk mye tid til å skaffe fisk fra elva eller bær og vilt fra skogen. Verst var det om våren. Da måtte de siste rester av vinterføret gjerne drøyes med mose eller ospegrener. Da gjorde førefall at fangst og fiske ble vanskelig, og da varmet sola så mye at kjøtt og fisk ikke lengre kunne holdes frossent utomhus. For enkelte familier ble trekkfuglenes ankomst hilst med glede. Nå ble det egg å få!

Tradisjonelt er det ikke vanskelig å få de hullrugende endene til å hekke i oppsatte andeholker i nærheten av innsjøer og elver. Dette var også kjent blant østsamene, som urbefolkning i området. I Pasvik finnes den sjeldne lappfiskanda og en stor bestand av kvinand, det vil si to arter som leter opp hulrom for å finne reirplasser. Kvinanda er forholdsvis lite sky, og antallet er så stort at det er mangel på egnede hekkeplasser. De fleste familiene i Øvre Pasvik hadde andeholker nær huset. For dem var kvinanda en kjærkommen gjest. Etter at eggleggingen var kommet

i gang, kunne man i et par uker jevnlig plukke egg fra andeholkene, noe som var et kjærkomment tilskudd til kosten i vårknipa.

Holken (hekkedekasse) bør henges opp i god tid før isen går i et stort tre med fritt utsyn til vann eller stilleflytende elv. Hvis det skal høstes av eggene, bør ikke holken henger høyere enn at man lett kan plukke egg gjennom flygehullet, det vil si 1 – 1.5 meter over bakken (NB! egg fra lappfiskand er det ikke lovlig å høste). Ellers bør holken henges 3 til 7 meter over bakken for å unngå plyndring. Kvinanda bygger ikke reir, og holken bør derfor inneholde 2-3 liter mose eller flis, gjerne mørken stubbeflis. Kvinanda legger 7 til 9 blågrønne egg i mai, og dersom det plukkes egg, fortsetter hun å legge for å få fullt eggkull. Eggene er på størrelse med hønseegg, svært velsmakende, og med samme bruksområde som hønseegg.

Rugetiden er 29-30 dager. Ungene forlater holken så snart de er tørre etter klekkingen, og oppsøker straks vann. Hullet i holken må ikke være for høyt over bunnen i kassen, rundt 30 cm fungerer greit. Noen trepiner festet på innsiden av holkens forvegg gjør det lettere for ungene å klatre ut av kassen.

Kvinand *Bucephala clangula*

Kvinand er en dykkand som lever av små fisk, snegler, krepsdyr, plantedeler og insekter, samt insektlarver.

© Yngve Beddari

Ferske kvinandegg

© Rolf E. Sch. Kollstrøm

© Arvo Sotkajärvi

Kvinand og lappfiskand ta ta i bruk ulike typer hulrom i trær. Naturlige hulrom (venstre) blir mindre tilgjengelig når den gamle skogen blir borte. Svartspetten (høyre) lager også reirhull som endene kan benytte.

De kan dukke ned til åtte meter for å nå byttet. Om vinteren trekker endene til isfrie områder i Norge, til Bottenvika eller sørover i Europa. Mange overvintrer i de grunne havområdene rundt Danmark. Kvinand er av de første andefuglene som ankommer når snø og is smelter i nord. De begynner kurtise, pardannelse og hekking så snart det blir åpent vann nær fosser og stryk. Stadig kommer nye fugler til. Etter hvert som elver og vann blir isfrie, lander kvinender og begynner sitt vårspill. Oftest er hannene i flertall. Hunnene omringes av beilere. De svømmer rundt henne og viser seg frem med lokkepositurer, mens de kaster hodet tilbake og lager lyd for å gjøre seg lekke. Samtidig utfordrer de sine konkurrenter med angrep og truende positurer. Hun velger seg en make for året, og han er ved hennes side inntil eggleggingen er over. Hver gang hun skal legge et egg, flyr de to noen runder rundt hekkeplassen, inntil hun smetter inn til redet mens han lander på vannet utenfor. Etter noen minutter

kommer hun ut igjen, dykker og vasker seg før kurtisen fortsetter. Men en dag er hennes siste egg lagt, og hun blir værende i reiret for å ruge fram ungene. Hannen venter en stund på henne, men gir etter hvert opp og flyr av sted. Nå er hans plikter over. Hannene samler seg så i flokker, og overlater alt arbeid med ruging og barnepass til sine respektive make.

Utforming av andeholker

Fra naturens side nøyer endene seg med å hekke i de hulrom som er tilgjengelige. Trestammer uthult av svartspett, råtne stubber, halvrotne brekte trær etter vindens herjinger, eller også hulrom mellom steiner, er alternative reirplasser. Når endene ankommer saumfarer de områdene for å finne egnede hulrom. De kan hekke to-tre kilometer fra nærmeste vann om nødvendig. Ungene får da et langt stykke å gå når mora lokker de med seg etter at de er klekket.

© Arvo Sotkajärvi

Oppsatte holder er populære hekkedekker for kvinendene

Skogvokter Øksendal skriver i sin dagbok i 1904 om «stokkereder». Det henspiller på at hule trestokker ble montert opp for å gi endene en alternativ hekkedekker. Fortsatt finner man slike gamle «stokkereder» forskjellige steder i Øvre Pasvik. Enkelte er ramlet ned og ligger på bakken. Men det finnes også andeholker som har vært i bruk i mange tiår, og fortsatt er i funksjon. Fra naturens side råtner furutrærne innenfra, mens ytterdelen står igjen som en vegg rundt den råtne kjernen. Kutter man et slikt tre i halvmeter lange kubber og fjerner den råtne massen, kan man lage mange andeholker av en trestamme. Man må lage lokk og bunn. Så lager man et hull på ca 12 cm til kvinanda, og ca 8 cm til lappfiskanda. Som lokk kan man også nytte en flat steinhelle. Den er enkel å fjerne om man vil rense opp etter hekkesesongen. Diameter på hulrommet trenger ikke være så stort, det holder med ca. 20 cm. Har man ikke tilgang på hule trær, er det og forholdsvis enkelt å lage andeholker av vanlige bygningsmateriale.

Endene kan ta en andeholk i bruk umiddelbart etter at den er montert. Et eksempel på det skjedde hos Harry Sotkajärvi på Aspneset ved Vaggatemvann. Han hadde kuttet furu til ved og satt fra seg en kubbe som var råtten inni. Noen dager senere da han skulle ta kubben til huggestabben var den allerede okkupert av en andemor. Kubben ble stående på bakken inntil skjåveggen og tjente som andeholk i flere år etter dette. Men det beste er å montere andeholkene på trestammer eller også på en husvegg. Siden ande først begynner å ruge etter at alle eggene er lagt, blir alle ungene klekt samtidig. Andemor setter seg så på bakken utenfor reiret og begynner å lokke på ungene. En etter en klatrer de opp i åpningen før de slipper seg ned på bakken, selv om det er mange meter ned. Når alle er ute starter andemor sin vandring mot nærmeste vann med ungflokken etter.

Eggsanking

Kvinendene flyr med hvinende vinger, derav navnet. De første dagene etter ankomsten om våren er det en hektisk aktivitet med kurtise, slåssing og spill. Stadig flytter endene litt på seg, enten ved å svømme eller ved å fly. Når de iblant tar seg en liten hvil, stikker de hodet under vingen og svømmer sakte i ring. Så en dag er par dannet, hekkeplass funnet og eggleggingen kan starte. Ofte skjer det på kveldstid at hunnene stikker innom andeholken for noen minutter og legger et egg. Flere hunner kan ha sett seg ut den samme andeholken. De kan da legge egg med få minutters mellomrom i samme reir. Det er også registret i Pasvik at en hunn har vært så nøden at hun har lagt egget sitt på andeholkens tak, samtidig som hennes artfrende har lagt egg inne i holken.

Kvinanda kan legge opptil 10 egg. Når flere ender legger egg i samme andeholk, uten at noen egg blir fjernet, vil de underste eggene ikke bli klekset. De rekker ikke å få varme nok før andemor forlater redet med de ungene som kom til verden. Sannsynligvis har hun i slike tilfelle med seg noen unger som ikke engang er hennes egne.

Som man skjønner betød ikke folks eggsanking at bestanden av ender nødvendigvis ble mye redusert.

© Svein Haftom

På gården Noatun i Øvre Pasvik har det vært tradisjon å henge opp andeholker i mer enn 100 år. Her høster Gunnar Schaanning egg i en holk i 1958.

© Rolf E. Sch. Kollström

Tradisjonell holk laget av hul furustokk. Ved at den står lavt over bakken letter det høsting av eggene.

Det var viktig å vente til det var kommet flere egg i reiret før man begynte å fjerne noen. Et par egg måtte stadig ligge igjen i reirskåla. På den måten risikerte man ikke at andemor gav opp andeholken og fant en ny hekkeplass. Så lenge nye egg kom til var det ingen fare for at eggene var ødelagt. Andemor startet ikke rugingen før hun var ferdig å produsere egg. Var hun ikke inne i andeholken når eggsankeren kom, var det bare å forsyne seg. Var man i tillegg så heldig at flere ender benyttet samme andeholk, kunne resultatet av tilretteleggingen bli riktig bra.

Sterkt rugeinstinkt

Når ei and er begynt å ruge sier instinkt at hun skal ligge i ro. Prøver man å få henne ut må man oftest både lage mye lyd, skrape og banke på taket, eller ristet i andeholken. Rugeinstinkt kan få fatale konsekvenser dersom en mår eller røyskatt plutselig finner på å avlegge besøk. Ved rengjøring av andeholker etter endt hekkesesong er det i Pasvik funnet en død and liggende på egg – under et reir med eggeskall etter en vellykket hekking av en artsfrende. Sistnevnte har altså bygget reir og lagt egg oppe på en and som enten var død allerede, eller som ble kvalt av den som flyttet inn etter at rugingen var startet.

Forskjellige tradisjoner blant familiene i Øvre Pasvik

Mens det virker som oppsetting av- og eggsanking fra «stokkereder» var av stor betydning for finnene på østsiden av Pasvikelva, hadde familiene på norsk side forskjellige forhold til denne ressursen. Hallenfamilien, som kom til skogvoktergården Skogly i Øvre Pasvik i 1914, var den familien som etter min viten sanket og brukte mye kvinandegg. De ryddet fra ca 1930 egen gård ved Emanuelbekken og hadde der mange andeholker. Thorbjørn Hallen plasserte også noen holker ved Lille Spurvvann, tre til fire kilometer bak gården. Hallenfamilien brukte navnet «oto» for andeholk. Vi har ikke greid å finne om dette navnet hadde finsk opprinnelse. Helt frem mot 1980 imøteså Hallenfamilien vårens komme og smaken av andegg. For dem var denne ressursen, som tidligere var med på å berge kostholdet gjennom vårknipa, blitt en tradisjon som vitnet om at sommeren stod for døra.

På nabogården Hauge, hvor mor Fanny (født Hallen) tidlig ble enke, forteller datter Torgunn Kristensen (født 1936) at andegg ikke var en del av menyen. De hadde høner og brukte bare eggene de fikk der. Fannys mann, Edvind Hauge, var født Kalliainen, og tilhørte altså en av de store slektene i Pasvik som kom fra finsk Salla rundt 1870. Hans nevø Einar Kalliainen, født 1941, forteller at i eldre tid hadde Kalliainenfamilien i Øvre Pasvik andeholker og høstet noen egg hvert år.

For familien Sotkajærvi på gården Lyngmo på Kjerringnes var forholdet til andeholker en helt annen. Vel kunne man hjelpe fuglene med reirplass, men å fjerne egg eller forstyrre de på annen måte, det gjorde man bare ikke. Dette til tross for at det på gården var en veldig stor barneflokk som krevde sitt. Husbond Esaias Sotkajærvi (1880-1961), hadde et spesielt forhold til det som levde i naturen. En gang oppdaget han at en liten rødstjert som lå på reir ble plaget av røyk der han hadde fyrt bål. Esaias slukket ilden og forlot stedet. Forståelig da at også andeggene hjemme på Lyngmo fikk være i fred.

Hos Anders Ryeng på skogvoktergården Nesheim hadde de høner og fikk egg hele tiden. Likevel hadde også de noen andeholker, og andegg ble brukt, men mest for å markere at nå var det vår. Barneflokken på Nesheim var stor, og ungene vokste opp i nær kontakt med naturen. Etter at Anders mistet synet, og måtte slutte i jobben som skogvokter, flyttet familien til sin egen gård, Svanvoll like sør for Nesheim i 1933/34. Datteren Agnes (Ackermann), født 1931, forteller at som jentunge dro hun og broren Erling til skogs og satte opp egne andeholker. De fant råtnende trær og stubber

© Rolf E. Sch. Kollstrøm

Tradisjonen holdes i hevd. Her henges holken høyt slik at tilfeldig forbigående og små rovpattedyr ikke kan forsyne seg av eggene. Pinner brukes for å stramme strengen. Disse kan fjernes etter hvert som treet vokser for å unngå å «kvele» treet. Lokket har fått takpapp, og det kan løftes av for inspeksjon, eggplukking og årlig fjerning av gammelt redemateriale. Rengjøring gjøres etter hekking på høsten eller før hekking, mens isen enda ligger på vannet. Legg gjerne litt mose eller flis i bunnen etter rengjøring.

i skogen som de reiste opp. Til tak brukte de stein de fant i skogen. En dag kom en andemor vandrende gjennom gården på tur til elva med ungeflokket etter. Agnes var glad da hun sjekket og fant ut at hennes andeholk hadde vært brukt.

Andeholker, symbol både i grensekonflikt og grensesamarbeid

Øvre Pasvik var svært tynt befolket på norsk side av Pasvikelva før første verdenskrig. På russisk side var situasjonen en annen, da flere finske familier bosatte seg langs østsiden av elva fra slutten av 1800-tallet. Finland var den gang fortsatt under russisk herredømme. Disse oppsitterne benyttet seg til en viss grad av utmarksressursene, også på norsk side, blant annet ved andejakt og sanking av egg. For å stoppe dette ansatte den norske stat to skogvoktere i 1903. Det ble bygget boliger til de to ved Vaggatemvannet, flere mil fra nærmeste norske befolkning. De to hadde

også ansvar for grenseoppsyn. Ottar Øksendal, som var skogvokter i Øvre Pasvik fra 1903 til 1909, skriver i sin dagbok at han og kollega Anders Ryeng rev ned ni «stokkereder» (andeholker) på strekningen Jordanfoss-Hestefoss under en oppsynstur langs Pasvikelva den 5. juni 1904. Dette var altså andeholker satt opp av finske oppsittere bosatt på russisk territorium. I åtte av holkene var alle eggene fjernet. Andeholkene ble kastet i elva for å unngå at de ble satt opp igjen.

I dag er området der «stokkereder» ble revet nede av norske oppsynsmenn en del av Pasvik naturreservat. Alle fugler skal få oppholde seg og hekke i fred her. I Øksendals tid var det ikke hensynet til at fuglene ble forstyrret og røvet for egg som gjorde at den norske stat fjernet andeholkene. Eggsanking og oppsetting av andeholker av utlendinger på norsk territorium i Øvre Pasvik ble av staten oppfattet som en grensekrenkelse som man måtte slå ned på. Å rive ned «stokkereder» var en av statens mange handlinger som ble utført for å markere norsk suverenitet i grenseområdet. Andeholkene, som fattige nyrydningsmenn satte opp for å komme seg gjennom vårknipa, ble gjenstand for notater og rapporter og behandlet som en del av et utenrikspolitisk problem. Siden den gang har forholdene og oppfatningene forandret seg mange ganger. I nyere tid er oppsetting av andeholker langs Pasvikelva blitt utført av statsinstitusjoner og landene i felleskap, som en del av internasjonalt samarbeid for å sikre natur og artsmangfold. Andeholkene i Øvre Pasvik symboliserer altså i dag heller et grenseoverskridende samarbeid enn et grenseproblem.

Kilder

Agnes Ackermann (født Ryeng)
Torgunn Kristensen (født Hauge)
Bjarne Ryeng
Evald Thorbjørn Hallen
Steinar Wikan

Dagbok 1903-1909 skogvokter Ottar H Øksendal

Hovedfagsoppgave «Statlig skog bruk gjennom 100 år, noen emner fra Sør-Varanger skogbrukshistorie» av Bente Bakke og Ivar Jørgensen, NLH ÅS 1981

<http://home.no/fuglar/fugler.htm>

*Faktaarket er laget av Rolf Randa og Rolf E. Schaanning
Kollstrøm*